

Заснування запорозької слободи Куцівки

До наших днів дійшов цікавий переказ, почутий і записаний жителем Новгородки Кайдашем А. Х.:

«Мені мій дід розповідав, а він від свого діда чував, а тому ще його прадід повідав, як воно було. Ще, мабуть, до гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, а може й при ньому, були на Січі Запорозькій два хоробрі й дуже сильні козаки – Карпо й Михайло. Вони так уміли битися шаблями й списами, що й десять душ татар не могли здолати одного. Якось був великий бій з ордою. Козаки завзято боронили Україну і свої Запорозькі землі, до яких належало Припугулля та степи по обидва боки річки Кам'янки. На Карпа налетіло з десяток ординців, та він шаблею поклав вісім, аж дев'ятий раптом рубонув козака по правій руці. Одвисла рука нижче ліктя, тільки на одній жилці теліпається. Та на поміч Карпові підоснів Михайло. Він схопив татарина за горло однією рукою, аж той язика висолопив і ятаган свій впустив. Налетів другий татарин, та Михайло зумів його схопити другою рукою і притягнув його до себе так, що міг зубами вчепитися татарину в шию. Одного ворога задушив, а іншого – брати козаки допомогли зв'язати.

Карпо залишився без руки, тільки куцак червонів замість неї. Веселі запорожці стали жартома звати його Куцом, а Михайла за те, що добре гризнув зубами татарина, прозвали Кус.

На зимівлю козаки із Січі роз'їжджались по своїх зимівниках, які будували в гарних місцях біля чистих і багатих рибою річок. Такою була тоді й наша річка Кам'янка. От Карпо Куц знайшов собі гарне полого місце при березі, зробив землянку й одружився. Хоч і з однією рукою, а хазяйнував добре і за кілька років уже мав господарство: коней, волів, корів, овець. Прийняв до себе кілька козаків-одинаків, і так став хутір Куца Карпа. Ця назва пізніше стала вимовлятися як хутір Куців, а далі – Куцівка. Сини ж Карпові, як попіростали та пішли на Січ служити, то їх записали по імені батька – Карпенко. Тому тепер, як і давно, в нашому селищі живе багато людей на прізвище Карпенко».

Цікавий переказ, кимсь давно вигаданий, але дізнаємося з архівних документів, що було це не так, як в ньому розповідається.

Добре відомо, що спочатку Новгородка називалась Куцівкою. Назва ж Куцівка походить від її засновника – запорозького паланкового полковника **Афанасія (Панаса) Івановича Куцого**. Ось що відомо з роботи дослідника О. Пишчевича «Примечаний на Новоросийский край» (поч. ХІХ ст.): *«кошевой сделал постановление, что все те козаки, что пожелают жениться, должны оставить свои хутора [зимівники] и поселиться деревнями на рубеже полков Новой Сербии. Таковых деревень составилось пять: Верблюжка, Петровка, Куцовка, Зеленая и Желтая»*, а відомий український історик Полонська-Василенко з посиланням на архівну справу в Запорозькому архіві в своїй роботі «Запорожжя ХVІІІ століття та його спадщина» цитує наказ кошового Калнишевського від 1768 року одруженим запорожцям селитися в слободах Верблюжці, Зеленій, **Куцівці** та ін. Це перша документальна згадка про сл. Куцівку.

Описував ці краї і академік, вчений природничих наук Йоганн Гільденштедт, подорожуючи Єлисаветградською провінцією 1774 року:

«Шанец Вершино-Каменский – 18 рота Елисаветградского пикинерного полка, он лежит на покатой глинистой поверхности, на восточном берегу реки

Каменки, выше устья ручья Кайдашова балка, впадающего в неё с востока; самая же Каменка впадает с востока в Ингул, вёрст на 80 южнее. В поселении насчитывают теперь более 200 домов. И отсюда на этих днях запорожцы тоже увели около 25 семейств. Они переводят их в недавно основанную деревню Куцовку, принадлежащую им и находящуюся на Каменке же вёрст на 10 ниже».

фрагмент карти 1778 р. (станом на 1774-5 р.р.)

Особу А.І. Куцого вперше зустрічаємо в документі Коша Запорозького, де він значиться, як козак Дядьківського куреня, а згодом, як отаман того ж куреня на 23.07.1767 р. в витязі з січового реєстру. Згодом Афанасій Іванович Куций став полковником Бугогардівської паланки Запорозької Січі на р. Підпільній. На 1775 рік полковник Куций - один з найзаможніших запорожців - власник 2-х зимівників: на р. Інгулі в урочищі Вербовому, а також «на Інгулі за 15 верст від першого, нижче Бурносого броду». В його зимівниках було 4 хати (в них 8 ікон), 4 загороди для худоби, 4 амбари великих, 1 льох і 4 хліви, 245 вуликів бджіл, 1 човен, 11 возів, приладдя для рибальства та полонування, зброя. При зимівниках, на виділеній Кошем землі, полковник Куций вирощував пшеницю, жито, ячмінь, заготовлював сіно та солому, мав 477 голів коней, 18 - корів, 17 - волів, 9 - телят та 806 - дрібної худоби (вівці, кози, свині). З одного з 2-х зимівників А.І. Куцого вище міжріччя Інгулу і Мертвоводи вирросло поселення Куца Балка, згодом Семенівка, Новопавлівка, а в часи військових поселень Новий Буг (на карті сер. ХІХ ст. – Новий Буг (Куца) на балці Куцій). В зв'язку з цим, він також вважається засновником цього міста.

Полковник Куций на протязі багатьох років чинив постійний опір експансії з півночі – організовував підлеглих йому запорожців, які переселяли слобідських козаків, а згодом пікінерів Єлисаветградського полку (в основному, з рот Вершинокамянської, Мурзинської та Аджамської) разом з родинками, їх будинками та майном на вільні землі. Часто запорожці під проводом свого полковника вступали в конфлікт з ставлениками Московії – осадчими слобід поручиків Миюшковича і Бережинського та їхніми командами. Полковник Куций та його

запорожці проводили роз'яснення серед колишніх вільних козаків – жителів пікінерських слобід (як нових, так і колишніх козацьких), які підпорядковувалися вірним слугам Московії. Архівні документи свідчать, що після відвідин запорожцями таких слобід десятки сімей тікали від подальшого закріпачення в вільне Запорожжя. Після руйнації Січі і знищення Запорожжя більшість з них залишилися вільними в статусі так званих «державних селян», ті ж що залишилися були закріпачені, в т.ч. своїми колишніми командирами, які за вірне служіння Москві отримали дачі і власність над всім рухомим і нерухомим майном та проживаючими там людьми (наприклад, колишній сотник Чечель).

Після запорозької ради 1766 р. і до кінця існування Запорозької Січі в межах Вольностей Війська Запорозького нараховувалось 44 церкви, 13 каплиць, 2 скити — у 53 поселеннях та урочищах.

Для будівлі різноманітних споруд в слободах Куцівці, Комісарівці, Петровій та ін. запорожці висувалися групами по 200-300 гарб заготовлювати ліс. Перші церкви в запорозьких слободах, в т.ч. Свято-Троїцька в Куцівці, були дерев'яними. Згідно одного з архівних документів, першим священником Троїцької церкви з 1774 року був **о. Микола Савицький***. Це означає, що Троїцька церква існувала ще за часів Запорозької Січі і, вирогідно, була побудована ще при заснуванні слободи в 1768-69 р.р. Хто правив в церкві до о. Миколи поки не встановлено.

*Микола Савицький - 1724 року народження, син священника, який «вийшов з Польщі» в 1763 р. Правобережна Україна на той час була під Польщею. Отець Микола спочатку служив в церкві архістратиґа Михайла с. Михайлівки, а з 1774 року переведений в Сято-Троїцьку церкву сл. Куцівки.

В межах сучасної Новгородки, крім сл. Куцівки в документах XVIII ст. фігурує також запорозьке поселення Котенкова при одноіменній балці. Ймовірно, заснована сотником сл. Зеленої Петром Петровичем Котом.

Під Москвою

В 1775 році Запорозька Січ була знищена, все майно на Січі конфісковане, а частина його пограбована. Була конфіскована власність і у так званих «неблагонадійних» запорожців, в т.ч. у полковника А.І. Куцого, який не дістав титулу та земельної «дачі», як багато запорозьких старшин лояльних Московії (наприклад, колишній полковник Малий і засновник Петрового старшина Старий отримали по 1500 десятин). В метриках Куцівки за 1780-ті роки зустрічаються кілька записів про родину А.І. Куцого, де він – «значковий товариш», в нього жінка Віра, яка померла в 1785-му у віці 54 років. Відповідно, А.І. Куций народився в період з 1720 по 1731 р.р. Прізвище Куций зустрічається в Новгородці в 1864 р. (по пізніших роках дослідження ще не проведені).

Що стосується питання заселення сл. Куцівки і його перших жителів, то після аналізу запорозьких реєстрів і метричних книг Куцівки за 1780-90-ті р.р. робимо висновок, що майже половина козаків Дядьківського куреня осіла саме

тут. Всього виявлено більше 400 прізвищ, а до Вашої уваги перелік найцікавіших з них. Жителі Куцівки, 1780-ті р.р. (за абеткою):

Атаман, Байдуж, Балабан, Балка, Басараб, Безрідний, Береза, Богодух, Бугай, Бурлака, Вакуленко, Варава, Варивода, Ведмідь, Веремій, Вовкодав, Волошин, Ворона, Вівчар, Відьма, Гаркуша, Гелех, Гетьманець, Гладир, Гнедовий, Гнений, Голобородько, Горбик, Горбонос, Горстка, Губа, Гунка, Гуцало, Дедюра, Дерево, Дерош, Десятник, Довбишенко, Довжник, Доточихатка, Драний, Дрозд, Дубина, Дуброва, Дурний, Жога, Жорст, Жук, Загорулько, Задера, Задирака, Задніпранець, Задой, Заєць, Здор, Золотар, Кабак, Кабузан, Калита, Калмаз, Камбуш, Квак, Клевцур, Козир, Косолап, Кот, Кривий, Криворучко, Кримченко, Круть, Куліш, Кумпан, Купка, Куріпка, Кучубей, Кушнір, Кішка, Лега, Лелека, Лозоватський, Люлька, Лядський, Лях, Малюта, Мамай, Манжула, Мачула, Мережа, Мерзлий, Мокросноп, Морква, Набок, Наконечний, Напута, Невмивака, Недбай, Недвига, Недоступ, Недоточихатка, Неживий, Немни, Никтота, Нос, Окрашко, Ошийко, Паливода, Папай, Передерій, Перець, Письмений, Покотило, Полатайко, Помпа, Постильняк, Почекай, Почеса, Пошта, Пробийголова, Прохода, П'яний, Піший, Радутний, Регота, Ремез, Рудь, Самсик, Сапран, Серпокрил, Сила, Скороход, Солоха, Сомик, Сорокопуд, Списар, Сторчоус, Сіромаха, Танцюра, Темний, Тертишник, Тупий, Тюпало, Тюра, Цвіркун, Цвіт, Цілуйко, Ченець, Четверня, Четвертак, Чигриненко, Чміль, Чопик, Чуб, Чумак, Чупас, Чуприна, Шваба, Шкуруп, Шмалій, Шолох, Шрам, Штим, Шульга.

Пізніше в Куцівку переселяються колишні козаки полків Гетьманщини з родинами, в яких підступна Московія забрала землі і маєтності та намагалась закріпачити.

Згодом слобода Куцівка була перейменована на державне поселення Куцівка (моск.- *«казенное селение Куцовка»*).

Автор – Сердюк В. (Київ), історик, видавець.